

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/59578>

Please be advised that this information was generated on 2021-04-16 and may be subject to change.

Idealen: waarvan dromen we nog?

Is de perfecte taillemaat vergelijkbaar met de idealen van het feminisme? Heet een vrouw die droomt van de ideale man een idealist? Hoe komt het dat ideaalbeelden waarmee het feminisme had afgerekend, zoals een sexy uiterlijk of het huismoederschap, toch weer opdoemen? Filosofe Grietje Dresen over idealen van vroeger tot nu.

Tuinbroeken, zwierende borsten, geschoren benen en stekeltjeshaar symboliseerden de afwijzing van een opgelegd schoonheidsideaal

Wie kent ze niet, die ingezonden brieven: 'Ik heb een lieve man, twee schatten van kinderen, een prachtig huis, en toch ben ik niet gelukkig.' Leven in een ideale situatie valt vaak niet mee. En laten we wel wezen: het merendeel van de Nederlanders leeft in een situatie waarvan het merendeel der wereldburgers alleen maar dromen kan. Waarvan dromen wij, Nederlanders, nog? Hebben we nog idealen? En zo ja, wat voor idealen?

Idealbeeld, droom, droombeeld of wensdroom, geeft Van Dale als synoniemen voor ideaal. En als begripsomschrijving: voorstelling van iets in de toestand van volkomenheid. Of ook: dat wat men zich voorstelt als het hoogste en verwezenlijkt hoopt te zien. Idealen hebben dus te maken met volmaaktheid. Het zijn voorstellingen van volmaaktheid, of van iets dat men nastreeft. Vaak zullen die twee betekenissen in elkaar overlopen, want al sinds de westerse oudheid geldt volmaaktheid of volkomenheid als iets wat waard is te worden nagestreefd.

De Griekse filosoof Plato zet hier de toon. De platoonse ideeën zoals schoonheid of goedheid zijn oorspronkelijke, bovennatuurlijke voorbeelden, oerbeelden van volmaaktheid. Onbereikbaar voor de gewone mens, maar als ideaalbeeld wel richtsnoer. Het oerbeeld is dus tegelijk einddoel: zó moet het – weer – worden.

Veel religies hebben een vergelijkbare grondstructuur. Zeker het christendom, dat sterk door het platoonse idealisme beïnvloed is. Herstel van het verloren paradijs, zo zou je het westerse, christelijke ideaal kunnen samenvatten. En dat idealisme ging onherroepelijk gepaard met moraal. Het verloren paradijs werd in de hemel hervonden door de rechtvaardigen, de mensen van goede wil. Om te weten wat dat laatste inhield, waren er de christelijke Idols: Christus zelf, natuurlijk, maar voor de katholieken ook tal van heiligen, in alle soorten en maten. Hun voorbeeld wees de smalle weg naar de hemel.

Overigens waren de kerkelijk goedgekeurde idealen natuurlijk niet de enige, ook vroeger niet. De 'smalle weg' heette niet voor niets smal. Geld, roem, aanzien, genot, aardse schoonheid – zo'n beetje alles waarmee je nu op de Sterrenbeurs scoort – flankeerden als idealen de 'brede' weg, naar de hel. Het christendom wist eeuwenlang die brede weg als – uiteindelijk – minder aantrekkelijk voor te stellen. Voor de meeste mensen waren rijkdom, roem en overvloed hoe dan ook onhaalbaar, maar de kerk wist het 'natuurlijke' ideaal van een luilekkerland om te vormen tot een hogere droom van bovennatuurlijke overvloed: een hemel waar je, na een leven als goed christen, van gouden bordjes zou eten (zoals ik als katholiek meisje nog leerde). Wat er op die bordjes lag, hoorde je nooit, dat was weer te zinnelijk.

Naarmate het christendom seculariseerde werd de hemel steeds meer naar de aarde verlegd. Die verplaatste heilsvoorstellingen bewaarden aanvankelijk de morele lading van de christelijke hemel. Het waren visioenen van gerechtigheid, dromen van durende vrede, gelijkheid en geluk. En die droom was bereikbaar door niet aflatende inzet en offerzin.

'Gezegend de mensch tot haar uitverkoren, / gezegend elk die tot het Offer schrijdt: / in hem wordt droom en daad tot één herboren', zoals Henriëtte Roland Holst dichtte in haar bekende cyclus Droom en Daad.

Het socialisme, maar ook het feminisme wordt vaak gezien als een dergelijke geseclariseerde heilsvoorstelling, en daarmee als een erfgenaam van het christendom. In de beginjaren deed het feminisme in moralisme en ascetisme ook nauwelijks voor de kerken onder. Ik herinner me felle discussies over de vraag of je wel kon (lees: mocht) genieten zolang niet alle vrouwen, waar ook ter wereld, bevrijd waren. Dat was een somber vooruitzicht, omdat alleen al in Nederland een heleboel vrouwen niet bevrijd wilden worden. Zij waren niet onderdrukt, zeiden ze. Het nobele ideaal van bevrijding en zelfbepaling voor alle vrouwen kon zo, van zwaarwegende missie, tot een steen om je nek worden.

Voor de buitenwacht werd dat moralisme en ascetisme van de vrouwenbeweging uitgedrukt in een voor feministen karakteristiek geacht uiterlijk. Tuinbroeken, zwierende borsten, ongeschoren benen en stekeltjehaar symboliseerden de afwijzing van een opgelegd schoonheidsideaal – zoals de woestijndracht van Maria Magdalena op oude panelen haar afwending van luxe en ijdelheid symboliseert. En al kleedden maar weinig vrouwen zich feministisch zuiver, je wist dat de attributen stonden voor de oriëntering op wat vrouwen zélf belangrijk vonden. Dat ideaal deelde je, en door dat ideaal was je deel van de vrouwenbeweging.

Schatplichtig aan het socialisme was de vrouwenbeweging aanvankelijk sterk gericht op politieke strijd tegen de heersende – kapitalistische, patriarchale – orde. De introductie van de leus 'het persoonlijke is politiek' maakte van bevrijding iets dagelijks en concreets, in plaats van een universeel en daardoor onhaalbaar ideaal. 'Het persoonlijke is politiek' betekende immers niet alleen dat gegeven structuren ieders persoonlijk leven bepaalden en om politieke strijd daartegen vroegen.

Het betekende ook en vooral dat persoonlijke keuzes op het gebied van levensstijl, relaties en uiterlijk zélf politieke strijd waren. Zo kwam de bevrijdingsstrijd dicht bij huis en dicht bij je bed. Dat kon ingrijpend zijn (menig feministe werd in die tijd lesbisch, want 'je slaapt niet met je onderdrukker'), maar gaf ook veel lucht en veel lol. Met een spetterend vrouwenfeest of openhartige praatgroepavond bedreef je al politiek. Dat maakte het feministisch ideaal heel wat draaglijker, want minder abstract en minder ver weg. Het ideaal van bevrijding en zelfbeschikking aan den lijve ervaren, als het ware – maar toch politiek correct in het licht van het immer nog wenkende, universele doel.

Maar juist dat universele doel week naar de achtergrond in de jaren tachtig en negentig. De 'grote (religieuze, marxistische) verhalen' van verlossing en bevrijding werden failliet verklaard. Het politieke geloof in blijvende oplossingen voor ongelijkheid werd steeds opnieuw gedesillusioneerd. Wat bleef was het emancipatoire ideaal van zelfbeschikking, dat binnen korte tijd tot een marketinginstrument zonder weerga zou uitgroeien.

Terugkijkend op die laatste decennia verbaast vooral hoe snel de idealen van toen de vanzelfsprekendheden van nu zijn geworden. De figuur van Madonna kan hier als exponent gelden, zowel wat haar eigen optreden betreft als de reacties daarop. Afkomstig uit een traditionele katholieke achtergrond tart Madonna in haar eerste werk vooral het ideaal van de kuis, volgzame vrouw (gesymboliseerd door de maagd Maria, haar naamgenote) dat zij zelf

in haar opvoeding meekreeg. Ze doet dat door uitdagende, autonome, seksueel actieve personages te verbeelden.

Van de kant van de vrouwenbeweging leverde haar dat het verwijt op dat ze juist heersende beelden van de vrouw als lustobject en mannenfantasie bevestigde. Maar Madonna zelf zag dit 'spelen met vrouwbeelden' in dienst staan van haar eigen boodschap, haar ideaal van dat moment: Express Yourself! En zo werd het ook door haar talloze fans begrepen, in dat paradoxale verlangen van de wannabee. Door zoveel mogelijk op Madonna te lijken, drukten zij iets van zichzelf uit.

Inmiddels is het ideaal van de autonome girl zo normaal – in de zin van normatief – dat de tegenbeweging alweer op gang is gekomen. Een herkenbaar onzekere puber als Lizzy McQuire doet het op tv minstens zo goed als de drie onverslaanbare jonge heldinnen van de tekenfilmserie *Totally Spies*. Lizzy's herkenbare onzekerheid, verwoord door een getekend alter ego dat op spannende momenten opduikt, maakt haar overigens nog niet tot idool. Ze functioneert eerder als sympathiek anti-idool, zowel voor meiden als voor jongens, is mijn indruk. Lizzy McQuire is de puber die we allemaal zijn, of waren: bang niet mooi genoeg te zijn, niet populair, er niet bij te horen, een loser te zijn. Dat zijn geen dingen om te idealiseren.

Maar Lizzy's getekend alter ego maakt haar, met al haar onzekerheid, toch tot de eigenlijke winner. Niet omdat Lizzy een idool is, maar omdat haar tegenspeelster, de eeuwige cheerleader, onuitstaanbaar is, juist door de zekerheid en volmaaktheid die zij uitstraalt. De onuitstaanbaarheid van die perfectie is vanuit Lizzy's perspectief begrijpelijk, maar relativeert ook voor kijkende pubers het ideaal van perfectie, is mijn indruk. In de veiligheid van de huiskamer identificeren zij zich niet met de glans van de cheerleader, maar met Lizzy's doorlopende zelfwaarneming, die via de figuur van haar alter ego draaglijk, grappig, en daardoor superieur wordt.

Dat neemt niet weg dat op het schoolplein andere ideaalbeelden heersen, en dat Lizzy's tegenspeelster die aardig representeert. De inhoud van die ideaalbeelden wordt grotendeels door popsterren, sporthelden en mode-industrie bepaald. Maar de tirannie ervan lijkt zo oud als het fenomeen puberteit zelf.

Kinderen (althans kinderen zonder trauma's) vallen als het ware nog met zichzelf en hun omgeving samen. Waar dat vanzelfsprekende, kinderlijke zelfgevoel plaatsmaakt voor de zelfwaarneming van de tiener, krijgen ideaalbeelden en idolen een belangrijke functie in het 'zoeken naar zichzelf'. Want weliswaar heet dat zoeken een levenslang proces te zijn, maar het piekt toch beangstigend in die beginjaren, als – letterlijk en figuurlijk – alles op drift lijkt. Word wie je bent, zeggen goedbedoelende volwassenen die hun Nietzsche kennen bemoedigend, maar dat is juist het probleem. Om te worden wie je bent moet je weten wie je bent. Idolen, idealen en de juiste outfit geven houvast daarbij, en een richting om te zoeken. Voor de meeste jongeren zijn idealen en idolen een levensbehoefte.

Het ideaal van zelfbeschikking dat in de jaren zeventig deel uitmaakte van een meer omvattend, politiek ideaal van bevrijding (bevrijding van onderdrukking door het kapitaal, het patriarchaat of benauwende fatsoensregels) is steeds meer doel op zich geworden, eerder een vanzelfsprekendheid dan een ideaal. 'Jezelf zijn' is van tegendraadse leus een norm geworden.

Soms heb ik de indruk dat jonge vrouwen vanuit de vanzelfsprekendheid van dat jezelf-zijn ook minder afwijzend staan tegenover aangereikte ideaalbeelden van vrouwen – of het nu gaat om het ideale uiterlijk zoals voorgeschreven door mode en media of juist om het ideaal van verhulling daarvan, voor sommige moslimmeisjes. Vanuit de veronderstelling dat je zelf kunt kiezen uit een overvloed van beelden en daarbij niet gedictreed wordt door vastliggende patronen, worden idealen van vrouwelijkheid omarmd die nog niet lang geleden onder feministisch vuur lagen. Een sexy, supervrouwelijk uiterlijk bijvoorbeeld, of het ideaal van de thuismoeder. Dat heeft alles te maken met het zoeken naar eigen vormen en lijkt in die zin op het spelen met vrouwbeelden door Madonna.

Maar ik kan me ook niet aan de indruk onttrekken dat onder de illusie van vrije keuze vaak weer dwingende ideaalbeelden schuilgaan die in eerste instantie niet als dwingend ervaren worden. Je kunt immers zelf kiezen of je er supersexy uit wilt zien, of juist alles wilt verhullen met een sluier. Je kunt kiezen bij welke groep je wilt horen, welke kleding en make-up bij je past, wat voor partner je wilt, hoe hard je wilt werken, of je kinderen wilt, enzovoort. Die keuzevrijheid kan het gebiedende karakter van de bijbehorende ideaalbeelden en de potentiële tegenstrijdigheden daarin verhullen.

Mooi, modieus, modelwerknemer, minnares en moeder; het rijtje is bekend, maar daarom niet minder fnuikend. En het lijkt ook vanzelfsprekender dan twintig jaar geleden dat je ál die kanten van jezelf moet verwezenlijken, liefst in de glanzende vorm die reclame en glossy's ons voorhouden. Welke vrouw zou het nog in haar hoofd halen zich voor haar dertigste te laten steriliseren om niet in de valkuil van het moederschap te belanden – zoals in de jaren zeventig niet ongebruikelijk was? De dagelijkse domper op al die ideaalbeelden jaagt jonge werkneemsters de WAO in en jonge moeders in de pen – maar ze waren gewaarschuwd, zei de oude feministe monkelend.

Onder de noemer ideaal of ideaalbeeld heb ik tot nu toe heel verschillende dingen opgesomd. Maar klopt dat wel, vraagt u zich misschien af. Is de ideale taillemaat wel vergelijkbaar met de idealen van het feminisme? In principe wel, vrees ik. Dat wil zeggen: het gaat in beide gevallen om meer of minder bewuste beelden van volmaaktheid. Volmaaktheid die ons verlangen oproept, of waarnaar wij streven. Dat heet de formele overeenkomst, in de zin van Van Dale, zeg maar. Het begrip ideaal gebruiken we eerder voor bewuste voorstellingen, terwijl ideaalbeelden dankzij Freud ook onbewust kunnen werken. Maar formeel gezien zijn ook die termen vergelijkbaar en synoniem.

Wat de inhoud betreft zijn er natuurlijk wel degelijk grote verschillen, die grotendeels worden bepaald door de situatie van waaruit gedroomd wordt. Leeftijd, armoede of rijkdom, historische, culturele en etnische achtergrond, geslachtsrol en levensbeschouwing beïnvloeden wat als ideaal wordt beschouwd. Als we zeggen dat postveertigers, moderne jongeren of postmoderne westerlingen geen idealen meer hebben, verwijzen we naar die inhoud. Ook postveertigers hebben nog visioenen van volmaaktheid die zij bijvoorbeeld verwezenlijken via koopsompolissen, maar we noemen dat geen idealen meer. Blijkbaar zijn sommige idealen meer ideaal dan andere. De betekenis van het woord idealisme verwijst daar ook naar. Iemand die droomt van de ideale man noemen we geen idealist. Waarop doelt idealisme dan?

Als begrip staat idealisme allereerst tegenover realisme of werkelijkheidszin. Vrouwen worden in die zin wel van idealisme beschuldigd wanneer ze het realisme dat heerst in een pas betreden mannenwereld nog niet beheersen. Maar meestal doelen we met het begrip vooral op de inhoud van de idealen. We spreken van idealisme als het gaat om idealen die niet alleen

jezelf en je kleine kring betreffen, maar ook anonieme anderen: de hele mensheid, vrouwen, kansarmen, komende generaties, bedreigde diersoorten, de aarde, enzovoort. Van Dale omschrijft deze betekenis van idealisme als 'geloof aan een zedelijk ideaal'. Als we zeggen dat postmodernen of postveertigers geen idealen meer hebben, bedoelen we dit geloof, of preciezer: het verlies daarvan, door ontzuivering en desillusie.

Sommige gewezen idealisten zullen – desgevraagd – het 'zedelijk ideaal' misschien nog hoog hebben. Waar ze niet meer in geloven, is de haalbaarheid ervan. Ze hebben hun idealen 'bijgesteld', of zelfs cynisch de rug toegekeerd. Waarschijnlijk geldt hier: hoe volmaakter en universele de gedroomde eindtoestand, hoe dieper de val.

Het ideaal van een hemel op aarde is een broedplaats voor almachtsfantasieën, machtspraktijken en desillusie. Bestaande belangentegenstellingen zijn nu eenmaal niet zo makkelijk oplosbaar.

Toch is daarmee niet ieder zedelijk ideaal als zodanig verdacht – en opgaan in het idealiseren van huis, tuin en keuken kan óók teleurstellend uitpakken. De klacht van de briefschrijfster uit het begin staat niet op zichzelf, en beperkt zich ook niet tot getrouwde vrouwen. Wie Achterwerk, de achterpagina van de VPRO-gids, een beetje bijhoudt, leest vergelijkbaar onbehagen bij veel jongeren. Blijkbaar is hun vermogen tot idealiseren soms al bij voorbaat gedesillusioneerd.

Maar de middenweg tussen onvoldaan realisme en overspannen idealisme zie je ook en juist bij jongeren. Nuchter en praktisch heeft hun idealisme vaak veel weg van een soep scheppende heilsoldate (wier praktisch enkele decennia geleden nog als zinloze liefdadigheid werd afgedaan). Idealen als duurzaamheid of rechtvaardige verdeling functioneren eerder als moreel richtsnoer dan als welomschreven politiek eindvisioen. 'Ons ijkpunt is het begrip menselijkheid. Als je ziet dat we boeren superweinig voor hun koffie geven, is het menselijk – gewoon boerenverstand – om te zien dat dat niet klopt,' aldus Eelco Fortuijn van de stichting Fairfood in het Nijmeegse universiteitsblad Vox (2-10-'03).

Politieke analyse wordt niet altijd geschuwd, maar moet bijdragen aan inzicht in wat je zelf kunt doen. 'Geen grondslagendiscussies, gewoon aanpakken,' zo vat Karin Meulendijks van daklozenproject Nijmegen het bondig samen in datzelfde Vox. Het mag best om deeltijdinzet gaan – een paar uurtjes per week soep scheppen voor daklozen, een jaar uitzending voor Artsen zonder Grenzen – als je zelf maar iets doet en zo uitdrukking geeft aan je eigen gevoel dat het anders moet.

De leus 'Verbeter de wereld, begin bij jezelf' joeg in de jaren zeventig menig rechtgeaard idealist de boekenkast in, omdat wereldverbetering heette te beginnen (en vaak ook eindigde) bij analyse van structuren. Maar inmiddels is het oude gezegde aan een opvallende comeback bezig. Ook en juist als politieke strategie: in de milieubeweging, in het No logo! van anti-globalisten en in tal van kleine en grotere initiatieven op het gebied van ontwikkelingssamenwerking en fair trade.

Het feministische inzicht dat het persoonlijke politiek is, liep in zekere zin vooruit op die wending naar de eigen praktijk en de eigen opstelling. Het nieuwe, praktische idealisme droomt niet van een volmaakte heilstaat, maar vertaalt mondiale ideeën in plaatselijke acties, afzienbare doelen en persoonlijke keuzes. 'Klein is hip. Er zijn veel jongeren bezig met kleine,

heel persoonlijke acties,' stelt Eelco Fortuijn van Fairfood vast. 'Geld is niet meer alles. De generatie van nu heeft een nieuw idee van zingeving.'

We hoeven niet zo rouwig te zijn om het failliet van de dwingende grote verhalen. Maar wanneer we, persoonlijk en als samenleving, waarden als rechtvaardigheid, duurzaamheid, schoonheid en onderlinge zorg feitelijk de moeite niet meer waard vinden, dan zijn we – net als de briefschrijfster – niet gelukkig.

Dr Grietje Dresen is als theologe verbonden aan het Centrum voor Vrouwenstudies van de Katholieke Universiteit Nijmegen

Door **Grietje Dresen** / 01 januari 2004 / ()